

ХОДОЧАШЋА НА ХРИШЋАНСКОМ ИСТОКУ У IV ВЕКУ

Анстракт: Ходочашћа у свим религијама представљају значајан аспект духовног живота. Хришћанство је од својих почетака повезано са светим местима описаним у четири Јеванђеља. Историјске околности прогона првих хришћана у Римском царству условиле су велико поштовање мученика који су страдали због свог исповедања хришћанства. Већ од другог века развија се појава поштовања гробова мученика и похођење истих као светих места. Четврти век обележило је ходочашћење на гробове Свете Текле и Светог Мине на хришћанском Истоку. Временом су ове локације изгубиле на значају док су култови ових светитеља остали да живе до данас. Развој ходочашћа у Свету земљу можемо пратити од Константиновог доба али такође постоје индиције да су хришћани чували спомен на света места и у доконстантиновском периоду. У сваком случају четврти век представља значајну прекретницу у историјском развоју хришћанских ходочашћа.

Кључне речи: ходочашће, култ светитеља, Света земља, реликвије

Путеви ходочасника старији су од писаних трагова историје. Као мотив за поклоњење древних људи служила су изузетна места у природи: моћна узвишења, извори, пећине или столетна стабла. Праоблик савремених ходочашћа проналазимо у Старом завету где се спомињу гробови пророка као места која походе верници а ту су и значајна места из историје јеврејског народа која су била одраз присуства Бога.¹ Постојало је више светих гора које се спомињу у Старом завету као што су Хермон и Тавор а према Тацитовим изворима као света гора поштовано је и брдо Кармел.² За Јевреје су као најзначајније свете горе до данас остале Хорив (Синај) и Сион.

Хришћанска историја започиње рођењем Исуса Христа у Витлејему. Према *Јеванђељу по Матеју* описан је долазак Мудраца са Истока који представљају образац и узор свих будућих хришћанских ходочасника. Они су дошли на поклоњење овалпоћеном Богу непосредно по његовом

¹ Ј. Поповић, *Опита црквена историја, књига I*, Сремски Карловци 1912, 655.

² М. Сосагнас, *Biblijski simboli*, Zagreb 2002, 98.

Сл.1. Света Текла, литографија XVIII век
Fig.1. Saint Thecla, lithography XVIII century

овоземаљском рођењу. Хришћанска традиција је донела бројне верзије овог догађаја. Оно око чега су се усагласиле, јесте да је било три мудраца и да су донели дарове: злато, смирну и тамјан. Првобитно је на Истоку прослављан празник Епифаније 6. јануара под којим се прослављало рођење и крштење Исуса Христа.³ Из овог празника се развио данашњи празник Три краља на Западу. Разне верзије оријенталних предања о Мудрацима сакупљене су у студији коју је објавила Апостолска библиотека у Ватикану.⁴ На нашем подручју је најзначајније дело старе средњовековне књижевности на ову тему *Сказивање Афродитијана Персијанца* које преноси сликовито догађај поклоњења, један од новозаветних апокрифних текстова.⁵ Након поклоњења у Витлејему, мудраци су се кришом запутили на повратак у правцу Истока. На том путу преноћили су у пећини наомак Јерусалима где је касније подигнут манастир. Оснивач манастира, Теодосије, рођен је око 423. године у Кападокији, дошао је у Јерусалим 450. године и настанио се на месту где је била пећина источних мудраца. На том месту је основан и данас знаменит Теодосијев манастир. Првобитни манастир имао је три групе монаха: грчку, сиријску и бедуинску.⁶

Спонтани развој хришћанских ходочашћа десио се током другог века на гробовима хришћанских мученика. Иако се намеће сличност са античким култовима хероја постоји и једна битна одредница која се развија у хришћанском учењу. Мученици својим страдањем постају ближи Богу док су се пагански хероји смрћу удаљавали од богова.⁷ Ова места су од

³ Ј. Мирковић, *Хеортологија* (историјски развитак и богослужење празника православне источне Цркве), Београд 1961, 84.

⁴ U.M. De Villard, *Le Leggende orientali sui Magi evangelici*, Citta del Vaticano 1952.

⁵ *Апокрифи новозаветни* (превео и на савремени језик пренео Т. Јовановић), Београд 2005.

⁶ E. Wiegand, *Theodosioskloster*, *Byzantinischen Zeitschrift* 23, 1919, 167-217; C. Koff, *Theodosioskloster*, *Lexikon für Theologie und Kirche* 10, Freiburg 1965, 49-50.

⁷ М. Елијад, *Историја веровања и религијских идеја* III, Београд 1991, 49.

почетка служила за окупљање локалних хришћанских заједница, касније на њиховом месту настају храмови а у случају објављивања чудесних оздрављења на та места почињу да се сливају верници и из удаљенијих крајева. Поред развоја култа мученика у четвртом веку, након проглашења хришћанства за слободну вероисповест у Римском царству, и одласком Јелене мајке цара Константина у Свету Земљу, започињу званична ходочашћа у правцу Јерусалима. Велику помоћ Јелени је пружао епископ јерусалимски Макарије (313-333) који је са њом радио на истраживању светих места и проналаску Часног крста.⁸ За напредак и оживљавање традиције светих места имао је значај и епископ јерусалимски Јован II (386-417), крајем четвртог века он започиње изградњу базилике на Сиону. Почетком петог века свети град Јерусалим са Голготом, местом Христовог страдања постаје основни симбол хришћанског ходочашћа.

Међу бројним мартирijумима које је прекрила вековна тишина, неколико њих се захваљујући бројним сведочанствима сачувало у сећању како би описали атмосферу хришћанских ходочашћа у четвртом веку. Целе над мученичким гробовима изграђују се у периоду добијања слободе вероисповедања за хришћане *cella supra corpus martyris*. Из оваквих цела су се развиле базилике на гробовима Светог Петра у Риму, Светог Димитрија у Солуну и Светог Мине у Горњем Египту.⁹ Посебно значајно је светилиште прве жене мученице за хришћанство Свете Текле. Живот ове хришћанске светитељке описан је у једном од најстаријих писаних споменика хришћанске литературе *Дела Павла и Текле*.¹⁰ Према тексту, апостол Павле је крстио Теклу, пореклом из Иконије која је након тога приступила мисионарском раду заједно са њим. Овај текст је сачуван у бројним изворницима на грчком, латинском, јерменском, старословенском као и арапском језику што говори о раширености популарности овога текста. Након што је ухваћена као хришћанка, њени мучитељи покушавају на разне начине да јој науде и да је обешчасте. Приликом мучења на њу су послате дивље звери да је растргну али су оне приступиле светитељки умиљавајући се. Кондак који се пева у Српској православној цркви у једном делу говори: Зверима си уста затворила и спасла си се од њих усрдно призивајући Светог Павла, Текло, првострадална.¹¹ (сл. 1) Као знак милости и њене недодирљивости за прогонитеље, у сред свих покушаја мучења, отворила се стена, и Текла је ушавши у њу нестала. Овакав мотив имамо и у житију Свете Аријадне а његово порекло можемо пронаћи у античкој митологији.¹² Базилика Светог Еуфразија у Поречу поседује мозаик на

⁸ P. Maraval, *The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East *before the 7th century*), *Dumbarton oaks paper* 56, Washington 1959, 63-74.

⁹ Č. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb 1931, 53.

¹⁰ B. Grabar, *Djela Pavla i Tekle*, *Radovi Staroslovenskog instituta* 7, Zagreb 1972, 5-31; *Мучење првомученице Текле* (превео са српкословенског и белешке написао Т. Јовановић) *Источник* (Часопис за веру и културу) 22, Београд 1997, 115-122; T. Šagi-Bunić, *Povijest kršćanske literature*, Zagreb 1998, 194; C. Пападопулос, *Од Апостолских ученика до Никеје, Патрологија I: Увод II и III век*, Београд 259-260.

¹¹ М. Нанић, *Тропари и кондаци за све дане у години*, Шид 2005, 161.

¹² H. Delchaye, *The Legends of the Saints*, London 1961, 34.

Сл.2. Света Текла, савремена икона, аутор:
Светлана Седлан

Fig.2. Saint Thecla, contemporary icon, author:
Svetlana Sedlan

своду тријумфалног лука из времена епископа Еуфразија (532-543). У медаљонима је представљено дванаест светих жена – Агнеза, Цецилија, Евгенија, Сузана, Перпетуа, Фелицита, Агата, Валерија, Еуфимија, Јустина, Текла и Василиса.¹³ Ерминија Дионисија из Фурне, дело које је написао у првој трећини осамнаестог века на Светој гори, данас је сигурно један од најпотпунијих приручника за осликавање храмова према византијској традицији. Света Текла је у овом делу препоручена за осликавање на следећи начин: брдовит предео са пећином у даљини, пред пећином се налази велика расцепљена стена у којој је светитељка сакривена. У њеној близини су два римска војника која држе огртач. Из

облака се појављује Христос који десном руком благосиља Свету Теклу а левом руком показује у правцу стене.¹⁴ Овакав приказ Свете Текле проналазимо у *Василијевом менологу*, бисеру византијске књижевне и илуминаторске уметности, насталом на прелому десетог и једанаестог века. Место на којем се одиграо овај невероватан догађај постао је један од најзначајнијих ходочасничких центара на Истоку. Верници су као реликвију са ходочашћа доносили керамичке отиске или ампуле.¹⁵ Ходочасници су у овим ампулама доносили свето уље са светилишта Свете Текле као и са њему савременог светилишта Светог Јована Богослова.¹⁶ Раширеност култа Свете Текле није се ограничавао само на Малу Азију већ је допирао и до Египта.¹⁷ Неколико западноевропских градова је тврдило да поседује мошти Свете Текле: Милано, Шамалијер у Оверњу,

¹³ П. Мијовић, *Менолог*, Београд 1973, 225.

¹⁴ М. Медић, *Стари сликарски приручници*, III, Београд 2005, 479-481.

¹⁵ J. Elsner, *Art and Pilgrimage, The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford 2008, 740-750; Д. Поповић, *Ризница светости - Култ реликвија српских светих у средњовјековној Србији*, Београд 2018, 194.

¹⁶ С. Foss, *Pilgrimage in Medieval Asia Minor*, *Dumbarton Oaks Paper* 56, Washington 1959.

¹⁷ S.J. Davis, *The Cult of Saint Thecla: a tradition of women's piety in late antiquity*, Oxford 2008.

Шартр и Тарагон у Шпанији.¹⁸ О поштовању Свете Текле у Српској православној цркви најживље сведочи део моштију у Старој цркви у Сарајеву.¹⁹ Трагови њене присутности у живописању храмова су бројни. Лик Свете Текле можемо пронаћи у живопису манастира Ораховица код Пакраца у цркви Светог Николе. Овај живопис оригинално потиче из 1594. године.²⁰ Затим, у живопису цркве Светог Николе у селу Стрезовце код Куманова који је настао 1606. године.²¹ Манастир Озрен код Маглаја у програму живописа из 1608/9. има лик Свете Текле.²² Као најдуговечније светилиште Свете Текле кроз време се издвојио манастир са пећином у стени на којој се верници клањају њеном гробу.²³ Овај манастир се налази у Малули, средишту сиријске хришћанске традиције. Према предању које су сиријски хришћани вековима преносили Текла је бежећи доспела у ово место где је ноктима издубила склониште у стени и начинила извор. Ту је провела тридесет година лечећи болесне и молећи се, на том месту је потом основан манастир Мар Текла.²⁴ (сл.2)

Свети Мина, сигурно је један од најпоштованијих светитеља који је свој земаљски живот провео као војник у служби Римског царства.²⁵ Према једном тумачењу његово име је са значењем месечни, онај који припада месецу или је у његовом знаку.²⁶ У грчкој традицији постоји тумачење према којем је његово име изведено из глагола *μίνω* (саопштити, извести, откривати) верници му се обраћају приликом потраге за изгубљеним стварима слично као и Светом Фанурију.²⁷ Гробно место Светог Мине брзо је постало значајан ходочаснички центар до данас запамћен као Абу Мена. Ово светилиште се налазило у близини Александрије и било је изузетно посећивано све до инвазије Арапа у седмом веку. Све до двадесетог века овај комплекс је био запуштен када је почело његово систематично обнављање.²⁸ Као посебан спомен на ходочашће Светом Мини верници су доносили керамичке ампуле са водом светог извора. Апликација на фигури представља мушку фигуру која води две камиле уз обавезан натпис *εὐλογία τοῦ αἰῶνος Μῆνα* (Похвала Светом Мини). Овакво фигурално приказивање упућује да је светитељ био поштован као заштитиник путника и

¹⁸ C. De Plancy, *Dictionnaire critique des reliques et des images miraculeuses*, tome troisieme, Paris 1822, 147

¹⁹ Л. Павловић, *Преглед светих моштију кроз историју у Српској православној цркви*, Зборник Православног богословског факултета 3, Београд 1954, 231-257.

²⁰ С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 191.

²¹ Исто 204.

²² Исто 208.

²³ *Maaloula, History and Ruins*, Damasc 1996, 19.

²⁴ П. Мијовић, *Менолог*, Београд 1973, 46.

²⁵ Ј. Поповић, *Страдање светог великомученика Мине, Житија светих за месец новембар*, Ваљево 1977.

²⁶ Х. Столић, *Светачник*, други том, Београд 1989, 872.

²⁷ М. Варвунис, *Култ светих у грчкој традицијској култури*, Култ светих на Балкану, Крагујевац 2001, 175-190.

²⁸ *Men(n)as*, Oxford Dictionary of Saints, Oxford 2011, 307.

Сл.3. Свети Мина, фреска XI век, Свети Никола у Касторији

Fig.3. Saint Menas, fresco XI century, Saint Nicolas at Kastoria

трговачких каравана. Свети Мина се у византијској иконографији приказује као старац са округластом седом брадом, у војној опреми.²⁹ Постоје прикази Светог Мине као светитеља који на попрсју држи Христов лик.³⁰ Читав циклус фресака посвећен је овом светитељу у живопису цркве села Штаве код Прокупља који потиче из седамнаестог века.³¹ Појединачно приказивање Светог Мине у фризу светих ратника присутно је на подручју Српске православне цркве. Манастири Морача са живописом из 1574. и 1577/1578. године, затим Света Тројица код Пљеваља са живописом из 1592 и 1594/1595. године као и Ново Хопово живописано 1605. године приказују присуство Светог Мине.³² О присутности култа

Светог Мине до данашњих дана сведочи књига која је збирка чудесних исцељења над иконом Светог Мине у савременом Београду.³³ (сл.3)

Занимљив пример ходочашћа у четвртм веку представља гроб Светог Вавиле у значајном хришћанском центру, граду Антиохији.³⁴ Догађаји везани за ово свето место описани су у једном од најважнијих извора за црквену историју, делу Сократа Схоластика.³⁵ Наиме, у време Јулијана Апостате (361-363), мошти Светог Вавиле стајале су похрањене у гробу надомак Аполоновог храма и одатле су пренете у Дафне. Византијска иконографија представља овог светитеља у архијерејској одежди заједно са три детета и целатом који држи подигнут мач.³⁶ У програму живописа средњовековних српских манастира Светог Вавилу можемо пронаћи у Сопоћанима и Старом Нагоричину.³⁷ Током периода обнављања Пећке

²⁹ М. Медић, *Стари сликарски приручници III*, Београд 2005, 487.

³⁰ G. Kaster, *Menas von Agypten*, *Lexikon der Christlichen Ikonographie* 8, Freiburg 1976, 3-7.

³¹ С. Петковић, *Легенда о Светом Мину у цркви села Штаве*, Београд 1969.

³² Исти, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 175, 189, 205.

³³ Ј. Јањић, *Чуда Светог Мине у Београду*, Београд 2018.

³⁴ А.Р. Frutaz, *Babylas*, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1, Freiburg 1957, 1169.

³⁵ Сократ Схоластик, *Историја Цркве*, Шибеник 2002, 120.

³⁶ М. Медић, *Стари сликарски приручници III*, Београд 2005, 475.

³⁷ V. Maug, *Babylas von Antiochien*, *Lexikon der christlichen Ikonographie* 5,

патријаршије лик овог светитеља можемо пронаћи у манастиру Светог Ђорђа у Ломници у Источној Босни као део живописа из 1580. и 1607/1608. године.³⁸ Седамдесетих година шеснаестог века настаје живопис манастира Никољац у Бијелом Пољу.³⁹ Фрушкогорски манастир Хоново са црквом Светог Николе живописаном 1608. године у другој зони централног олтарског простора у медаљонима има и лик Светог Вавиле.⁴⁰ Поштовање моштију Светог Вавиле спомиње се у италијанском граду Кремони.⁴¹ Као значајно ходочасничко место на Истоку, одржавао се и град Ефес. У њему је према традицији био гроб Светог Јована Богослова. Почетком петог века у овом граду долази до необичног открића које такође почиње да привлачи ходочаснике. У питању је откриће пећине Седам спавача ефеских која се по традицији ставља у тридесету годину владавине Теодосија II (408-450).⁴² Према житију Седам спавача се склонило од прогона цара Деција који су се одвијали током 250. и 251. године. Пробудивши се у времену где су хришћани слободни они су пренели вредности које су чувале прогоњене хришћанске заједнице. У Халкидону се дуго одржавао култ Свете Еуфимије која је према византијској традицији током мучења бачена у огањ.⁴³ На њој се такође као и на Светој Текли показало да су методе римских мучитеља немоћне.

Претпоставља се да је пут према светим местима хришћанства увек био актуелан иако за то не постоје писани документи за прва три века хришћанске историје. Према једном схватању, велики хришћански писац Ориген (185-214) из Александрије је био један од ходочасника светих места. Он се око 235. године преселио у Цезареју Палестинску под притиском прогона императора Максимијана. У овом периоду је настало његово знаменито дело *Похвала мучеништву*.⁴⁴ Као један од првих забележених хаџилука у Свету земљу може се сматрати долазак Александра епископа кападокијског око 213. године у Јерусалим. У њему је уздигнут на епископску столицу а остао је познат и по оснивању чувене Јерусалимске библиотеке која је касније Евсевију служила као извор за писање прве *Историје цркве*. Током прогона који су покренути за време владавине императора Деција он је мученички страдао у Јерусалиму 251. године.⁴⁵ Најстарије сведочанство о ходочашћу у Свету земљу је *Итинерап*

Freiburg 1973, 300-301.

³⁸ С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 180.

³⁹ *Исто* 182.

⁴⁰ *Исто* 206.

⁴¹ С. De Plancy, *Dictionnaire critique des reliques et des images miraculeuses*, tome premier, Paris 1821, 71.

⁴² Ж. Леметр, *Други живот седморице заспалих*, Хришћански живот 1, Београд 1922, 46-50.

⁴³ П. Мијовић, *Смрт мученика у средњовековној књижевности и сликарству*, Зборник за ликовне уметности 4, Нови Сад 1968, 3-23; F. Halkin, *Euphémie de Chalcedonie*, Bruxelles 1965.

⁴⁴ *Ориген, Оци и учитељи Цркве III века*: антологија, Том 2, Београд 2007, 26.

⁴⁵ Х. Столић, *Православни светачник*, том први, Београд 1988, 449.

Сл.4. Ампула за свету воду са извора Светог Мине

Fig.4. Ampoule for holy water of Saint Menas spring

једног поклоника који је на пут кренуо из Бордоа 333. године. Како овај писани споменик потиче из периода непосредно

након Миланског едикта зачуђујуће је колико су детаљно описане деонице пута што такође упућује на њихову проходност и фреквентност у претходној епохи. Мерећи деонице свога путовања лигама, мером која се у то време користила у неким деловима западне Галије, он је путовао копненим путем преко Алпа и северне Италије и прошавши Балкан стигао до Константинопоља. Одатле је преко Анадолије и Сирије коначно стигао у свети град Јерусалим. Ово путовање трајало је укупно 170 дана а пређени пут изражен у римским миљама износио је 3300 односно данашњих 4000 километара.⁴⁶ (сл.4)

Познавање ходочашћа у Свету земљу током четвртог века постало је познато захваљујући књижевном делу које је приписано монахињи Етерији.⁴⁷ Овај спис познатији као *Поклоњење Светим местима* (*Peregrinatio ad loca sancta*) настао је према досадашњим истраживањима из пера једне монахиње. Њено путовање је трајало око три године. Претпоставља се да је пореклом била из западних провинција Римског царства а уочљиво је да је посебну пажњу поред описа светих места и богослужења посветила опису монашких заједница.⁴⁸ За овај рад је

⁴⁶ Оксфордска историја римског света (прир. Ц. Бордман, Ц. Грифин, О. Марк), Београд 1999, 370.

⁴⁷ *Етеријино ходочашће у Свету земљу*, Београд 2015.

⁴⁸ Р. Поповић, *Етеријин спис Поклоњење Светим местима-Peregrinatio ad loca sancta о монаштву на Истоку* (предговор дела Етерија, *Етеријино ходочашће у Свету земљу*), Београд 2015, 7-17.

потребно истаћи да је Етерија обишла Селевкију Исавријску од које се на незнатној удаљености налазило светилиште Свете Текле. Према њеном опису тамо је боравио велики број испосника оба пола а она је као део свог ходочашћа на том месту прочитала житије Свете Текле.

О раширености ходочашћења речито говоре и Свети оци. Они су често критични према овој појави пошто примећују да ова појава највише задовољава широке народне масе и да није под контролом ауторитета, као вршење светих тајни у Цркви. Ходочашћа су најближа нечему што називамо народна побожност. У првим вековима су му се нарочито предавали монтанисти који су се одвојили од Цркве као покрет који је превише наглашавао спиритуална искуства као део наслеђа хришћанских заједница. Најпознатији присталица монтанизма био је велики писац црквених дела Тертулијан. Свети Григорије Ниски (+394) се обраћа речима у којима каже да је боље живети побожним животом него ли се отискивати на авантуре које носи хаџилук. Сличне ставове налазимо и код Јеронима, који је сигурно био сведоком доласка бројних ходочасничких група, као и код Аурелија Августина. Августинов став према ходочашћима се мења након открића моштију Светог првомученика и архиђакона Стефана у Јерусалиму 415. године. Ископавање гроба надзирао је епископ јерусалимски Јован II у пратњи свештенства и народа. Мошти су потом премештене и положене у великој базилици на Сионској гори у Јерусалиму. Ове догађаје описао је Лукијан у делу сачуваном као *Epistula Luciani*.⁴⁹ Одјек овог открића стигао је и до града Хипона у Северној Африци тако да је Аурелије Августин унео сећање на бројна чуда која су се том приликом десила у своје највеће ауторско дело.⁵⁰ Постоје бројни докази да се Свети Стефан прослављао и пре открића моштију и да је тај догађај само учврстио његов култ међу хришћанима. Забележене су беседе Свеог Григорија Ниског на празник првог мученика за хришћанство који је током четвртог века имао развијен облик празновања у Кападокији.⁵¹ Житије Марије Египћанке, које највећи број истраживача ставља на почетак петог века, описује како је једна александријска жена потпуно непримереног живота, угледавши групу ходочасника кренула за њима у Јерусалим. На овом путу она је доживела потпуни духовни преображај и остатак живота провела као најстрожи аскета.⁵²

Ходочашће има класичну тројну структуру обреда која је карактеристична за обреде прелаза.⁵³ Прву фазу представља припрема за ходочашће, у хришћанском свету би то био пост и молитва, затим лиминална фаза у којој су сједињени путовање и долазак на свето место. У овој фази долази до духовног искуства које се дубоко утискује у свест

⁴⁹ Е.Д. Хант, *Промет реликвија: позни римски извештаји*, Византијски светитељ (прир. С. Хекел), Београд 2008, 230.

⁵⁰ А. Augustin, *O državi Božjoj/De civitate Dei*, svezak treći, Zagreb 1996, gl. XXII

⁵¹ Л. Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне Цркве*, Београд 1961, 96.

⁵² *Mary of Egypt*, Oxford Dictionary of Saints, Oxford 2011, 301.

⁵³ Е. Turner, *Hodočašće, Rječnik obreda* (uredio Mircea Eliade), Zagreb 2022, 139-143.

ходочасника. Долазак на свето место обухвата поклоњење као и присуство на богослужењу. Трећу фазу сачињава повратак са ходочашћа, односно почетак новог живота, у којем се ходочасник на сваки начин труди да прикаже ефекат свог духовног просветљења које је доживео. Ходочашће је као процес дубоко усађен облик верског изражавања кроз који се личност ходочасника учвршћује у вери, проживљавајући догађаје који га повезују са светим местима или личношћу светитеља. У разматрању овог значајног феномена изнето је и становиште да он представља једну врсту екстровертираног мистицизма или духовно искуство које се одвија у живој интеракцији са спољним светом.⁵⁴

Хришћани су током прва три века развили изузетно значајан облик поштовања гробова мученика јер се вера услед прогона само још јаче учвршћивала у свести. Ова места су постала центар хришћанског ритуала, тако да је до данас у хришћанским црквама сачувано неопходно уграђивање делића моштију мученика у олтар цркве или њихово ушивање у антиминос над којим се служи литургија. Очигледно је да је четврти век представљао прекретницу у многим аспектима хришћанског живота па тако и у питању ходочашћа. Са једне стране то је епоха у којој се несметано приступа ходочашћу ка Светој земљи јер се коначно налази под окриљем римских императора наклоњених хришћанима. Са друге стране, од бројних поклоничких места гробовима мученика, на Истоку се јасно издвајају два светилишта: Светог Мине и Свете Текле. Повезаност ова два култа већ је уочена у студији која повезује иконографске приказе на најстаријим ходочасничким артефактима.⁵⁵ Постоји претпоставка да су ликови ових светитеља приказивани у пару.

Darjuš Samii

(Museum of Vojvodina)

PILGRIMAGES IN THE CHRISTIAN EAST IN THE 4TH CENTURY

Pilgrimages in all religions represent an important aspect of spiritual life. From its beginnings, Christianity has been associated with the holy places described in the four Gospels. The historical circumstances of the persecution of the first Christians in the Roman Empire led to great respect for the martyrs who suffered for their confession of Christianity. The phenomenon of veneration of the graves of martyrs and visiting them as holy places has been developing since the second century. The fourth century was marked by pilgrimages to the graves of Saint Thecla and Saint Menas in the Christian East. Over time, these locations lost their importance, while the cults of these saints have survived to this day. The development of pilgrimages to the Holy Land can be traced back to the time of Constantine, but there are also indications that Christians preserved the memory of holy places in the pre-Constantine period. In any case, the fourth century represents a significant turning point in the historical development of Christian pilgrimages.

⁵⁴ F.W. Clothey, *Hodočašće*, Enciklopedija živih religija, Beograd 1992, 253-256.

⁵⁵ D.T. Radovanović B. Gugolj, *Visual Representations of Saint Menas and Saint Thecla: Object and Sources*, IKON vol.14, Rijeka 2021, 9-20.